بنیاتێن تەکنیکیێن گۆتنێن پێشینانێن کوردی و پۆلینکرنا جۆرێن وانێن ئەدەبی

د. ئەحمەد محەمەد عوسمان قەرەنی
پرۆفیسۆرێ هاریکار
پشکا زمانێ کوردی، زانکۆیا دهوك
هەرێما کوردستانێ – عێراق

کورتی

گۆتنێن پێشینان ئەو دەستەواژە ئان هەڤۆك ئان مالکێن هۆزانێ نە، یێن ئاخفتنا قسەکەری پێ پڕ مانا و ڕەوان دبیت. چەندین جۆرێن وان هەنە. کورد ژی هندەك ژ ئەوان جۆران بکاردهینن، پتر هەموویان پەندێن پێشینانن. گەلەك ڤێکۆلەران بزاڤا کۆمکرنا وان کریە و هندەکان هەولا شرۆڤەکرنا وان ژی دایە. ئەو خەبات گەلەك بەرفرەهـ بوویە، لێ پرسیارەك دهێتەکرن و بێ بەرسڤ مایەڤە، ئەو ژی: چما هەتا نها فەرهەنگەکا تەڤاڤا ڕێکخستی و پەسەندکرییا وان نییە؟ ئەڤ ڤەکۆلینە دێ هەولدەت بەرسڤا وێ بدەتەڤە. ئەو بزاڤێن ژبۆ جەماندن و تۆمارکرنا ئەوان هاتینەکرن کێم نەبووینە، پتر ژ هەموو لایەنێن دیکە یێن فۆلکلۆری بایەخ پێ هاتیەدان، لێ چو ژ ئەوان بزاڤان نکارینە بگەهنە ئەوێ ئاستی کو هەموو پەندێن پێشینان بخوە ڤە بگریت، هۆکارا سەرەکی یا ئەوێ چەندێ ژی ـ ل دویڤ بۆچوونا ئەڤێ ڤەکۆلینێ ـ ئەوە کو، هەتا نها ئەو ڤێکۆلەرێن ب وێ خزمەتێ هەستاین نەشیاینە جۆرێ پەندێن پێشینان (Proverb) ژ جۆرێن دیکە یێن گۆتنێن پێشینان (Adages) جودا بکەن بەلکو؛ هێشتا تێکهەلیەك د ناڤبەرا ئەوان جۆران دا هەیە وەکو؛ (کورتە گۆتن ـ Aphorism) و (پەندێن ناڤداران ـ Maxim) و (قسەیێن نەستەق ـ Epigram) و (پەژن ـ Idiom) و (تەوس ـ Sarcasm) و (پەندێن پێشینان ـ Proverb). د ئەڤێ تەڤلیهەڤبوونێ دا، سێ جۆرێن ئاریشەیان سەرهەلدەن: ل سەر ئاستێ ئەکادیمی کێشەیێن زانستی بۆ تویژەران چێ دبن. ل سەر ئاستێ گێرسەیی ژی دا، بکارهینەرێن ئەوان ژ ئالیەکێ چاندی بێبەهر دبن. ل سەر ئاستێ مولکدارییا هزری ژی ڤە مافێ هندەك دانەران دهێتە خوارن. د هەر سێ ئاستێن هاتینە دەستنیشانکرن دا، گرێیەکا هەڤپشك هەیە. ئەڤ ڤەکۆلینە ژی دێ هەولدەت ئەوێ گرێێ ڤەکەتەڤە.

پەیڤێن کلیلی : پەندێن پێشینان، پەژن، کورتە گۆتن، گۆتنێن پێشینان، قسەیێن نەستەق.

1. پێشەکی

1.1 ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ: ناڤونیشانێ ئەڤێ ڤەکۆلینێ (بنیاتێن تەکنیکیێن گۆتنێن پێشینانێن کوردی و پۆلینکرنا جۆرێن وانێن ئەدەبی) یە، ئەڤە ژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت کو گۆتنێن پێشینانێن کوردی بهێنە ڤەوژارتن و ڤاڤێرکرن.

2.1 ئامانجا ڤەکۆلینێ: ڕێ بهێتە خوەشکرن کو فەرهەنگەکا بژوینا پەندێن پێشینانێن کوردی بهێتە دانین کو گەل خوەدێ وێ بیت.

3.1 سنۆرێ ڤەکۆلینێ: د ناڤ هەر شەش جۆرێن گۆتنێن پێشینان دا، جەخت ل سەر جۆرێ پەندێن پێشینان هاتیەکرن. د ڕۆنەکرنا نموونەیێن وان ژی دا، (فەرهەنگا گۆتنێن پێشیان) کریە تەوەرێ هەڤبەندیێ د ناڤبەرا ئەوان و تەڤایا نموونەیێن د پەرتووکێن دیکە دا هاتین.

4.1 پرسێن ڤەکۆلینێ: ئەڤ ڤەکۆلینە دێ هەولدەت بەرسڤا ئەڤان هەردوو پرسیاران بدەتەڤە:

أ. بۆچی هەتا نها فەرهەنگەکا پەندێن پێشینانێن کوردی نیە کو سەرجەما وان ب خوە ڤە بگریت؟

ب. بۆچی تەڤلیهەڤبوونەك د ناڤبەرا پەندێن پێشینانێن کوردی و ژانرێن دیکە یێن نێزیك ژ ئەوان هەیە و هەتا نها ژێك نەهاتینە ڤاڤێرکرن؟

5.1 هەستکرن ب ئەڤێ ئاریشەیێ: د ڤەکۆلینەکا پێشتر دا ب ناڤونیشانێ (ڕامانێن پەروەردەییا خێزانێ د پەندێن پێشینانێن کوردی دا ـ پەرتووکا "مشتاخا چیا ژ گۆتنێن پێشیا" وەك نموونە)، کو من تێدا جۆرێن ئەرێنی و نەرێنی یێن پەندێن پێشینان ژ

المجلة الاكاديمية لجامعة نوروز
المجلد 7، العدد 2 (2018)
استلم البحث في 2018/4/2، قبل في 2018/4/21
ورقة بحث منتظمة نشرت في 2018/6/14
البريد الالكتروني للباحث : ahmad.qarani@gmail.com
حقوق الطبع والنشر © 2017 أسماء المؤلفين. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الابداعي النسبي – CC BY-NC-ND 4.0

هەڤدو جودا کربوون، دیاربوو کو هندەك ژ ئەوان د بنەتار دا ژ جۆرەکێ دیکە یێ ئەدەبی نە. ئەوێ چەندێ پێدڤی ب کارەکێ یەکلاییکرنەڤەیێ هەیە، لەوما ئەڤ ڤەکۆلینە ژبۆ ئەوێ مەبەستێ هاتە تەرخانکرن.

6.1 گرنگیا ڤەکۆلینێ: هەتا نها نێزیکی (50) پێنجەهـ پەرتووك(1)دەربارەی ڤەجەماندنا گۆتنێن پێشینانێن کوردی هاتینە چاپکرن و ئەو خەبات هێشتا یا بەردەوامە. ئەڤ ڤەکۆلینە هەولەکە کو ئێدی ڕەنجا ئەوان جوامێر و دەزگەهان ل سەر ڕێیازەکا شاش نەچیت و ئەوێ زەحمەتکێشانێ بەرەڤ کارێن زانستی و بەرهەمهێنەر ڤە ڕاستەڕێ بکەت.

7.1 ناڤەرۆکا ڤەکۆلینێ: ڤەکۆلین ژ دوو پشکان پێکهاتیە: پشکا یەکێ، چارچوڤێ تیۆرییێ ڤەکۆلینێ شرۆڤە دکەت، تێرم و تێگەهێن شەش جۆرێن گۆتنێن پێشینان ددەتە ناسین و تایبەتمەندیێن وان ژی دەستنیشان دکەت. د پشکا دوویێ دا، چەند نموونەیەکان ژ ئەوێ تەڤلیهەڤبوونا د ناڤبەرا پەندێن پێشینان و جۆرێن دیکە یێن گۆتنێن پێشینانێن کوردی دا هەی شرۆڤە دکەت. پاشان ئەو ئەنجامێن ڤەکۆلین گەهشتیێ و چەند پێشنیاز و ڕاسپاردە ژی دەستنیشانکرینە. ب لیستەیا ژێدەران و کورتیەکا ڤەکۆلینێ ب هەردوو زمانێن عەرەبی و ئینگلیزی ب داوی هاتیە.

2. پشکا یەکێ: چارچوڤێ تیۆرییێ ڤەکۆلینێ

1.2 ناساندنا تێرم و تێگەهان و تایبەتمەندیێن وان

گۆتنێن پێشینان (Adage) ئەو دەستەواژەیە ئان هەڤۆك ئان مالکێن هۆزانێ نە، یێن ئاخفتنا قسەکەری پێ جوان و سەرڕاست و گومانبڕ دکەن چونکە؛ ((بەرنیاسن و گوزارشێ ژ ڕاستیەکێ ل بارەی خەلکی ئان جیهانێ دکەن)){A. S. Hornby، 2003: 13}. ئەو گوزارش ژی هەمیشە ((دەربڕینەکا کورتا پەندئامێز بکاردهێنیت، ئەوێ نژیارەکا تلبژارە و وێنەگەرییەکا میتافۆری هەیە، پوختەیا ئەزموونەکا گشتی یا ڕاستگۆ تێدایە. د هەموو ئەدەبیاتێن مرۆڤایێ دا هەنە، چ ب هۆزانکی ئان ژی پەخشان بن)){فاروق، 2007: 135}. گۆتنێن پێشینان ژی، ب شێوەیەکی گشتی دوو جۆرن:

1. جۆرێ یەکێ ژ بەرهەمێ هزرا ڤیسکار و زانایان دهێتە وەرگرتن؛ وەکو: (کورتە گۆتن - ئەفۆریزم) و (پەندێن ناڤداران - ماکزیم) و (قسەیێن نەستەق - ئێپیگرام). ئەدەبێ نەتەوەیێ کوردی ژی د ئەڤی ئالی دا دیرۆکەکا دێرین هەیە.

2. جۆرێ دوویێ ژی زارەکییە و ژ هزرا گەل دهێتە وەرگرتن؛ وەکو: (پەژن - ئیدیۆم) و (تەوس - سارکازم) و (پەندێن پێشینان - پرۆڤێرب). ئەدەبێ فۆلکلۆرێ کوردی ژی، ژ ئەڤی ئالی ڤە، یەکجار دەولەمەندە. ل دویف ئەڤان هەردوو جۆرێن سلال، کوردزمان نموونەیان ژ هەردوو جۆران وەردگرن و ئاخفتنا خوە پێ کورت و خوەش و ڕەوان دکەن. ژبۆ خرڤەکرن و چاپکرنا ئەوان ژی، هەول و بزاڤێن زۆر هاتینەکرن. هەر چەندە تۆمارکرنا وان بۆ نیڤا دوویێ یا سەدسالییا هەژدێ دەستپێکریە{شوکریە، 1984: 19}، لێ ل سەدسالییا بیستێ ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ هاتینەکرن.ئەڤە ژی دەمەکێ درەنگ نەبوویە، ئەگەر هاتو د گەل یەکەم بزاڤێن مللەتێن دیکە بهێتە هەڤبەرکرن کو، ل سەدساللیا شازدێ هاتبوو کرن{J. A. Cuddon، 1984: 235 }. ئەو ئالیێ بالکێش، د ئەوان کار و خەباتێن کوردان دا ئەوە کو، پەندێن پێشینان ل ژێر چەندین ناڤان هاتینە تۆمارکرن {نەجم، 2008: 32} و تێکهەلییەکا بێ بەرنامە ژی د ناڤبەرا ئەوان کاران دا دهێتە دیتن. ئەو تێکهەلی و تەڤلیهەڤبوون ژی کێشەیەکە و پێدڤی ب چارەسەرکرنێ هەیە. ژبۆ ئەوێ چارەسەرکرنێ ژی، ئەڤ ڤەکۆلینە وەسا دبینیت کو، بەرەپێشین، ئەو شەش تێرمێن پیڤانەیی یێن جۆرێن گۆتنێن پێشینان بهێنە دەستنیشانکرن و ڕامانێن وان یێن ورد ژی بهێنە شرۆڤەکرن. پاشان تێگەهێن وان ب شێوەیەکێ زانستی بهێنە جوداکرن. ل دویف دا، جەخت ل سەر پۆلینکرنا ئەوان هەر شەش جۆرێن گۆتنێن پێشینان بهێتە کرن هەر وەکو؛ د ئەڤی وێنەیێ خوارێ دا خویایە:

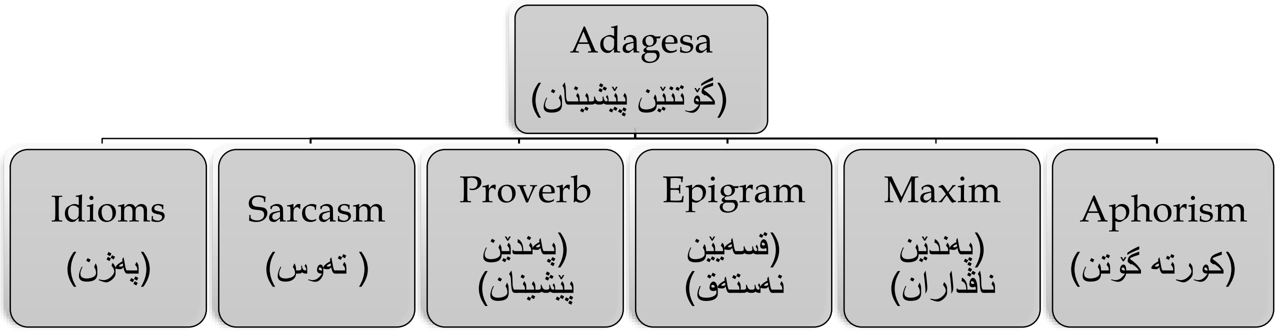

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a241

1.1.2 کورتە گۆتن (ئەفۆریزم ـ Aphorism)

کورتە گۆتن دەربڕینەکە ب شێوەیێ ((ڕۆنبێژییەکا کورتکریبا پڕەنسیپەکێ ئان ژی ڕاستییەکێ یە، پتر تێڕامانەکە دەربارەی ژیانێ، پەندەکە. ئەو کورتە گۆتن چێ دبیت زیرەکییەك بیت کو بەرچاڤرۆنییەکێ بدەت وەکو؛ د گۆتنێن جورج ئەلیۆتی دا خویا نە" بەختەوەرترین ئافرەت، وەکە بەختەوەرترین گەلە، کو مێژوویا وان نیە)){Kathleen،1998:12}. ئەو گۆتن نیڤشکێ سەرپێهاتیەکێ یە، یان ژی بیرمەندیبا کەسەکێ خوەدی ئەزموونە، کو ((د دەستەواژەیەکێ ئان هەڤۆکەکێ دا کورتکرییەو تشتەکێ درست و ب حیکمەت دبێژیت)){A. S. Hornby،46 :200 } وەکو؛ شیرەتکرنەکێ یان زانیارییەکا بهادار دەربڕییە، مەبەستا وی پتر ڕۆنڤەکرنا زانیارییەکێ یە یان ژی هەولدانەکە کو ئاراستەکرنەکا ئاکاری بەرەڤ چاکیێ ڤە ببەت. د هەردوو حالەتان دا وەسا خویا دبیت کو ئەفۆریزم؛ ((وەکو پۆختە و کورتەی هاوبەشی زانست و زانیاری مرۆڤ لە سەرانسەری جیهاندا لە ڕواڵەتی هەندێ حەقیقەتی بلووریندا لە شارستانێتییە کۆنەکاندا دەرکەوتووە. لەناو ئەو کەسانەی ئەم گەنجینەیان دەوڵەمەند کردووەتەوە ئەکرێ ناوی ئەمانەی خوارەوە بەرین: ئەفلاتوون، سوقرات، ئەرەستوو، سێنت ئاگوستین، عومەری خەیام، فرانسیس بەیکن، شاو، گوتە، نیچە و... هتد)){بەختیار، 2004: 116 -117}. هندەك جاران چەندین گۆتنێن یەك ژ ئەوان زانایان وەکو؛ گۆتارەك دهێتە ئامادەکرن. هندەك جاران ژی گۆتنێن چەند زانایان دەربارەی بابەتەکێ یان ژی د سنۆرێ زانستەکێ دا وەکو؛ بابەتەکێ دهێتە بەلاڤکرن. د هەر دوو حالەتان دا، ئەو گۆتن نابنە پەندێن پێشینان چونکو؛ خوەدیێ هەر یەك ژ ئەوان بەرنیاسە و ژێ ب گشتیکرنا پڕەنسیپ و ڕێبازێن زانستی بکارهاتییە، بۆ نموونە: هونەر، چاندن، نوژداری و دەرمانسازی، یاساناسی و ڕامیاری وەکو؛ تێرم ژی بۆ یەکەم جار ژ ئالیێ هیپۆکرێتس(2)ی بکارهاتیە. تەنانەت هندەك جاران کورتەیەك ژ ژینەنیگارا وان ژی دگەل ئەوان گۆتنان دا دهێتە ئامادەکرن. ئاقلمەندێن کورد ژی ئەوێن دنیادیدە و پڕسەرپێهاتی ئەڤ جۆرە گۆتنە هەبووینە، مینا ئەڤ گۆتنا سەروادارا (قاصد)(3)ی کو دبێژیت: (کە ماڵت بوو کەماڵت بوو، کە ماڵت چوو کەماڵت چوو){نازم حوێزی، 1961: 15}. ژێدەرێ ئەڤێ گۆتنێ ژی ئەوە کو ((دەماودەم گواستراوەتەوە)){قاصد، 2008: 3}. عەلائەدین سەجادی ژی گۆتنەك هەیە و گەلەك د ناڤ خەلکی دا بەلاڤبوویە و وەکو؛ دروشمەکا مەعریفی ژی ل سەر پەرتووکێن خوە دادنا: ((زانا دانایە، دانا توانایە))(4). ژبلی کو کورتە گۆتنێن کوردان ل سەر زارێ خەلکی دهاتنە ڤەگێڕان، ڤیسکارێن کورد ژی بایەخ ب تۆمارکرنا گۆتنێن بیرمەند و دوڕناسێن ملەتێ خوە دایە. ژ ئەوان کورتە گۆتنێن کو هاتینە تۆمارکرن و د ناڤ خەلکی دا بەلاڤبووینە: (ئیسماعیل حەقی شاوەیس)ی د کتێبا خوە دا چەندین کورتە گۆتن کو ل سەر ئاستێ جیهانێ ب نەمری ماینەڤە تۆمارکرینە{ئیسماعیل، 1933: 42}، د ناڤ ئەوان دا هندەك گۆتنێن (د. عەبدوللا جەودەت بەگ)(5)ی ژی تۆمارکرینە، یەك ژ ئەوان گۆتنان ئەڤە: ((ناحەقییەك کە لە تەنیا کەسێ بکرێ، ئەبێتە هەڕەشەیەك بۆ هەموو)){هەمان ژێدەر: 51}. هەر ب ئەوی شێوەیی ژی کورتە گۆتنێن بابا تاهیرێ هەمەدانی(6) ئەوێن ب عەرەبی هاتبوونە ڤیسین ژێو زمانێ کوردی ژی هاتینە ڤەگواستن{بابا تاهیر، 2006: 4} هەروەسا هندەك ژ گۆتنێن عیسێ دەلا(7) هاتینە تۆمارکرن{مەعسووم، 1972: 3}. ل سەر ئەڤێ بنگەهێ کورتە گۆتن ژانرەکە کو هزرەکا ئەدیبەکێ، هونەرمەندەکێ، زانا ئان فەیلەسووفەکێ د تێکستەکا کورت دا پوختە دکەت(8) و باندۆرەکا خورت و ڕاستەوخوە ل سەر وەرگری هەیە.

2.1.2 پەندێن ناڤدێران (ماکزیم ـ Maxim)

پەندێن ناڤدێران ئان ماکزیم، جۆرەکە ژ بژارەبێژیێ کو ((دەربڕینەکا بەرنیاسە و تشتێن ڕاست ڕادگەهینیت، ئان ژی ئەوێن خەلك هزردکەن کو ژ بۆ ڕەفتارەکا ژیرانە درستن)) {A. S. Hornby،791 :2003}، لێ ئەو بژارەبێژییا ڤیسکارەکێ دنیادیدە ئان ژی شاعرەکێ بیرتیژ ئان کەسەکێ دوڕناس دەربڕیت د بنەتار دا ژ هزرا وی نیە بەلکو؛ پتریا جاران ژ ئەنجامێ ڕەوشەنبیرییەکا ئاست بلندا خوەدیێ وێ بوویە کو ژ سەرهاتییەکێ دهەلنجنیت، ئان ژی بۆچوونا بیرمەندەکێ د هەڤۆکەکێ ئان ژی د مالکەکا شعرێ دا کورت دکەتەڤە. ئەڤە ژی ئەوێ ڕامانێ ددەت کو دانەرەکێ بناڤودەنگ گۆتنەك گرنگ بهیستییە و د ناڤ بەرهەمەکێ خوە دا ب شێوەیەکێ جوان داڕشتیە یان ژی د هەلکەفتەکێ دا گۆتیە و ل سەر زارێ وی بوویە پەند و د ناڤ خەلکی دا بەلاڤبوویە. ئەو خالا گرنگ د ئەڤێ هەڤکێشەیێ دا سەرهەلددەت، ئەوە کو زۆر جاران، ئەو خەلکێ ئەوێ گۆتنێ بکاردهینن ژێدەرا وێ یا ڕەسەن نزانن. د ئەدەبێ کوردی ژی دا ماکزیم هەنە و شاعران هزرێن ئاست بلند وەرگرتینە و د بەرهەمێن خوە دا مەزراندینە. بۆ نموونە (خادیم) د هەلبەستەکا خوە دا دبێژیت: ((موقابیل کفرە زوڵم بۆ بەشەر، مەچۆ بە لایا بە ئیختیارت)) {خادیم، 1981: 106} د ئەڤێ مالکا شعرێ دا، پەندەکا شیرەتکاری هاتیە دەربڕین و د ناڤ خەلکی دا

بەلاڤبوویە، لێ خالا گرنگ ل ڤێرە ئەوە، کو ڕامانا وێ د ناخێ شاعری دا درست نەبوویە بەلکو؛ بیرۆکەیا وێ ژ فەرمۆدەیەکا(9) پێغەمبەری (محەمەد ـ س. خ) هاتیە وەرگرتن، کو تێکستا وێ هۆسایە (من مشی مع ظالم لیقویە فقد خرج عن الاسلام){هەر ئەو ژێدەر: 106}. ل ڤێرە دا جۆرێ بەلاڤبوون و پەسەندکرنا ئەوێ تێکستێ د ناڤ زمانێ خەلکی دا مەرجەکێ سەرەکییە ژ بۆ ناساندنا وێ. بەلاڤبوونا هەر تێکستەکێ ژی ڕێبێ ژ پەسەندکرنا ئەوێ ڕاستیێ ناگریت کو لەوانەیە هاتبێتە وەرگرتن چونکە؛ ((تەنیا بوونی قسەیەکی بەرزی بە زمانی میللەتێك، نیشانەی ئەوە نی یە ئەو قسە فەلسەفی یە هی ئەو میللەتەیە)){شوکریە، 1984: 64}. ئەو وەکهەڤییا د ناڤبەرا دەقا ڕەسەن و دەقا ژێ هاتیە وەرگرتن دا، مەرج نییە خەلکێ ئاسایی بزانن. ئەوا گرنگ ئەوە کو ئەو جیاوازیا د ناڤبەرا هەردوویان دا هەی، پێدڤییە مێژووڤیس و ڕەخنەگرێن ئەدەبی هەست پێ بکەن و ژ یەکدوو ڤاڤێر بکەن و ب شێوەیەکێ زانستی ل جهێ وان یێن درست دابنێن و بێ دەمارگیری پەسەند بکەن.

3.1.2 قسەیێن نەستەق (ئێپیگرام ـ Epigram)

ئێپیگرام زاراوەیەکا ئەدەبییە و ((لە بنچینەدا وەك ژانرێكی سەربەخۆ گەشەی كردووە، لە كوردی دەشێ لەقسەی نەستەق نزیك بێ)){موحسین، 2012: 53}. د ئەڤێ نێزیکبوونێ دا، دەما پێکهاتەیا وان دهێتە هەڤبەرکرن، هەمان ژانر دهێتە خویاکرن کو ناڤەرۆکا پێکهاتەیا وی ((ئەو ڕۆنبێژییا زیرەکانەیە وەکو؛ بنەمایەکێ، کورتەیەکێ، د شعرێ ئان پەخشانێ دا یە کو لەوانەیە بەخششەك، داشۆرینەك یان پەندەك بیت)){J. A. Cuddon، 1984: 235}، د ئەڤان هەر سێ شێوازێن ناڤەرۆکا پێکهاتەیا قسەیێن نەستەق (ئێپیگرام) دا، ئەرکێ وێ ب هەر سێ جۆرێن خوە ڤە دهێتە دەستنیشانکرن ((کو هزرەکێ ب زیرەکانە ئان ژی ب ڕێیەکا چێژدار دگەهینیت)){A. S. Hornby، 2003:421}. ئەو هزر ژی، کو ناڤەرۆکەکا ڕامانبەخش هەیە، د شێوەیێ کوپلەیەکێ یان مالەکا هەلبەستا هۆزانڤانەکی دا خرڤەدبیت و دکەڤیتە د ناڤ ئاخفتنا خەلکی دا و ((ئەو بکارتینن و ژ بیرا ناکن، کو ئەوانا ل سەر زمانێ فەقییێ تەیران هاتنە یەك ژ وان ئەڤە: هەزار سالی دنێ بی، مال زێڕاڤا خنێ بی، ڕۆژەك تێ مێڤانێ قەبرێ بی)){ئۆردیخان، 2009: 25}. ئەڤ ژانرە ل سەر زارێ خەلکی، مشە دهێتە گۆتن. ل دویڤ ڕامانا وێ بۆچوونێن خوە دپەژرینن. ئەو هەر سێ میناکێن شێوازا قسەیێن نەستەق ژی ژ (بەخشش) و (داشۆرین) و (پەندئامیزێ) د ئەدەبی کوردی دا دهێنە دیتن، بۆ نموونە:

أ. دەما مەبەستا وێ ژبۆ بەخشش و پێشکێشکرنا دیارییەکێ بیت هەر وەکو؛ ئەڤێ نموونەیا هەژار موکریانی کو د هەلبەستەکا وی یا هەشت مالکی دا هاتیە. تنێ ئەڤ مالکا خوارێ د ناڤ خەلکی دا بەلاڤبوویە و وەکو؛ بەلگەیەکێ ژبۆ خوەبەخشینا کەسەکێ ژ پێخەمەتی ملەتێ خوە دا دهێتە گۆتن: ((بە کوردی دەژیم بەکوردی دەمرم، بە کوردی دەیدەم وەرامی قەبرم)){هەژار، 1385: 13}.

ب. دەما مەبەستا وێ ژبۆ نکامی و داشۆرینێ بیت، مینا شعرەکا مەلایێ جزیری یا پازدە مالکی کو پتر هەموویان نیڤە دێڕا مالکا یازدێ د ناڤ خەلکی دا بەلاڤبوویە و وەکو؛ داشۆرینەك یان فهێتیەکێ بۆ کەسەکێ ئاست نزم بکاردهینن کو نرخ و بهایێ تشتەکێ ئاست بلند نەزانیت و ژێ ڕا دهێتە گۆتن: ((قەدرێ گولان چە زانت کەربەش دڤێت کەرێ ڕەش)){مەلایێ جزیری، 2005: 166} ئان ئەڤ دێڕە شعرا د هەلبەستەکا حاجی قادرێ کۆیی دا هاتی و ب مشەیی د ناڤ خەلکی دا بەلاڤبوویە: ((ئەگەر کوردێك قسەی بابی نەزانی، موحەققەق داکی حیزە، بابی زانی)){حاجی قادر، 1986: 146}.

ج. دەما مەبەستا وێ ژبۆ پەند و شیرەتکرنەکێ بیت، مینا ئەڤێ نیڤ دێڕا د هەلبەستەکا نالی دا هاتی:

((بێ بەرگییە عیللەت کە هەتیو مەیلی هەتاوە)) {نالی، 2008: 100} یان دەما (جگەرخوین) د ئەڤێ دێڕە شعرێ دا دبێژیت: ((تا کو هەردو نەبن یەك، تێنە کوشتن یەکایەك)) {Cegerxwin، 26 :2003 }. د ئەڤان هەر سێ خالێن سلال دا، ئەو مالك یان ژی نیڤ مالك بووینە قسەیێن نەستەق و د ناڤ خەلکی دا بەلاڤبووینە. ئەوێن شارەزایی د ئەدەبێ کوردی دا هەی دزانن کو خوەدیێ وان بەرنیاسە، لێ مەرج نییە هەموو کەسێن بکاردهینن ژ زاردەڤێ ئەوان شاعران ڤەگێرنەڤە. د هەردوو حالەتان دا، دەما د ڤەکۆلینێن ئەدەبی دا بهێنە تۆمارکرن، پێدڤییە ئاماژە ب خوەدیێ وان بهێتەکرن، ژبۆ کو ب قسەیێن نەستەق ـ ئێپگرام بهێنە هەژمارتن نە ب پەندێن پێشینان بهێنە دانین.

4.1.2 پەژن (ئیدیۆم ـ Idiom)

پەژن ئانکو (درکە) ئان (بوێژ)، ئەو ((دەربڕینێن هەڤچەرخ و دێرینن، ژ ئەوان گۆتن و پەندێن پێشینان و کۆپێناسەیان دهێنە ڕێکخستن ژبۆ کو ل جهێ دهێن خواستن بکاربهێن)){Kathleen، 1998: 177}. ئەڤە ژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت کو هونەرییا ئەوێ پتر هەڤبەندی ب پراکماتیکا زمانی ڤە هەیە کو ژ ئاخفتنا ئاسایی جوانتر

و رەوانترە. ئاستێ ئەوێ هەڤبەندیێ ژی ئەوێ ڕاستیێ دسەلمینیت کو پەژن ((ئەو جۆرێ زمانی یان ڕێزمانی یە کو ژ ئالیێ خەلکەکێ دیاریکری ڤە و ل سەردەمەکێ یان جهەکێ دەستنیشانکری دا بکاردهێت)){2003:643،A. S. Hornby }. ئەو جە و سەردەم ژی پتر ئەون کو مرۆڤ نەشێت ب ڕۆن و ئاشکرایی بئاخڤیت و مەبەستێن خوە ب هێما و تەم و مژاوی دەربڕیت. ئەوا جۆرێ پەژنێ وەکو؛ هونەرەکێ ئاخفتنێ ژ پەندێن پێشینان نێزیك دکەت ئەوە کو پەژن ژی ((کۆپەیڤەکە ڕامانا وێ جودایە ژ ڕامانێن ئەوان تاکە پەیڤێن ڕۆنانا وێ پێکدهینن)){2003:64،A. S. Hornby }. گەلەك جاران د گەل گۆتنێن پێشینان دا دهێنە تێکهەلکرن، لێ جوداهیا وان یا سەرەکی ئەوە کو ((ڕستێن کو دارازەکە ددن نیشاندان گۆتنێن پێشیانن. ڕستێن کو میناکەك ڕەسەن ددن نیشاندان بوێژن. مەبەستا گۆتنێن پێشیان، ڕێ نیشاندان و شیرەت لێ کرنە. مەبەستا بوێژان، تێبینیەکێ ب قالبەکێ خوەش ڕاڤەکرنە)){2006: 202،şehmûs }، لەوما ژی پەندێن پێشینان وەکو؛ میتافۆرەك د ناڤ لێکدانەڤەیێن رەوانبێژیێ دا دهێنە شرۆڤەکرن، لێ پەژن وەکو؛ دەربڕینەکا زمانەڤانی یا کەلێندار دهێنە بکارهینان. ل دویڤ مەودا و ئەرکێ ئەوێ کەلێنێ ژی هەڤبەندیا وان ب زمانێ ئەدەبی ڤە دهێتە دەستنیشانکرن. ئەو مەودا و ئەرك ژی تێ د سیاقا ئاخفتنێ دا هەنە نەك وەك دەقەکا ئەدەبی. هەر ل سەر ئەڤی بنگەهی، هندەك جاران د سیاقا ئاخفتنێ دا پەندێن پێشینان، قسەیێن نەستەق، ئایرۆنی، پارادۆکس ... وەکو؛ پەژن بکاردهێن، لێ بەروڤاژیا ئەوێ درست نیە و د شیان ژی دا نیە کو، پەژن جهێ ئەوان بگریتەڤە. ئەو ڤێسکارێن کورد یێن پویتە ب ئەڤی ئالی دای، گەلەك ژ ئەوان پەژنان خرڤەکەرینە و گهاندینە چاپێ(10)، لێ ب درستی نکارینە ژ جۆرێن دیکە ڤاڤێر بکەن؛ وەکو: تەوس (سارکازم) و کرێتی (گرۆتەسك) و جەڤەنگ (سمبۆلیزم) و کورەگرێ (ئاپۆریا) و سەرزەنشتکرن (لیتۆتەس)....هتد.

5.1.2 تەوس (سارکازم ـ Sarcasm)

تەوس د پێکهاتەیا خوە دا گۆتنەکە ئان ژی دەستەواژەیەکا کورتە، لێ د ناڤەرۆکا خوە دا ((پەیڤەکا ڕەقە ب شێوەیێ پەسن و پێهەلدانێ ڤە ژبۆ گالتەپێکرن و ڕەخنەلێگرتنێ بکاردهێت)){1999: 136،M.H. ABRAMS}. ئەڤە ژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت کو تەوس لێدان د دەربڕینا خوە دا ڕامانەکا ڤەشارتی هەیە، ئانکو ئەو ڕامانا ڤەشارتی مەبەستا قسەکەر یە، نەك ئەو گۆتنا دهێتە دەربڕین. ئەو دەربڕین ژی ب دوو جۆران دهێتە ئەنجامدان:

یا یەکێ پتر د سترێسا دەربڕینا وێ دا خویا دبیت کو، تۆنا دەنگێ قسەکەری ((ب شێوەیەکێ دهێتە بکارهینان کو بەروڤاژیا واتا یا وی بیت، ئەو ژی ژبۆ درستکرنا دلمانەکێ ئان ژی گالتە ب کەسەکێ بهێتەکرن)){2003: 1133،A. S. Hornby } هەروەکو؛ بێژنە یەکێ نەشارەزا (چەند زیرەکی!) مەبەست ژێ ئەوە کو د کارێ خوە دا سەرکەفتی نیە. یان ژی بێژنێ (کەوان رۆسەمی شکاندگە){سید عبدالحمید، 1378: 403}. یا دوویێ ژی ئەوە، دەما بەرسڤا پرسیارەکێ ل بارەی ڕووداوەکێ دهێتەدان، مەبەستا ئەوێ بەرسڤێ پێچەوانەی ئەوێ دەربڕینێ بیت یا دهێتە گۆتن. مینا ئەو بەرسڤا ((ل سەر زمانێ ئیبراهیم (س. خ) هاتیەدان، دەما قەومێ وی پرسیار لێ کری کو چەوا بتێن وان شکاندینە. ئەوی ژی گالتە ب بیروباوەرێن وان کریە و گۆتینێ کو بتێ مەزن ئەو شکاندینە و ئەگەر باوەر ناکەن، دکارن پرسیارا وی بکەن)){فاروق، 2007: 86}. واتا یا ڤەشارتیا ئەوێ بەرسڤێ ژی پێچەوانەیا دەربڕینا وی بوویە کو، جۆرەکێ گالتەپێکرنێ تێدایە و سارکازمەکا ئاشکرایە..

6.1.2 پەندێن پێشینان (پرۆڤێرب ـ Proverb)

ئەو پەندن کو ب مشە ل سەر زارێ خەلکی دهێنە گۆتن، لێ تایبەتمەندیا وان ئەوە کو ((کاکلا کورتا ئەوێ ئاخفتنێ یە ئەوا ڕاستیەکا گشتی بەرجەستە دکەت. د ڕوخسار و ناڤەرۆکا خوە دا هەڤبەندی ب پەندێن ناڤداران و کورتە گۆتنان ڤە هەیە)){1984:537،J. A. Cuddon }. لێ ئەوا ژ ئەوان هەردوویان جودا دکەت ئەوە کو خوەدیێ وێ دیار نیە و بوویە مولکێ خەلکی و وەکو؛ سامانەکێ ملەتی دهێتە دانین. پەندێن پێشینان ب شێوەیەکێ میتافۆری دهێنە دەربڕین و بۆچوونەکێ یەکلایی دکەن مینا (کەس ب خوەزیا، ناگەهتە باغێ کەزیا). پڕانیا وان ((شیرەتەکێ پێشکێش دکەن ئان ژی ڕاستیەکا هاتیە پەژراندن دووبارە دکەنەڤە)){A. S. Hornby،2003: 1080 } مینا (شولکەرێ خوە بە خوەشتڤیێ خەلکی بە). ئان ژی چاڤرۆنیەکێ ددەن مینا (گەلەکێ نەدە بەر داسێ، دا نەمینیت ئاسێ). ب سەلیقەکا تۆکمە دهێنە داڕشتن مینا (شێر شێرە، چ ژنە چ مێرە). زمانەکێ پەتی یێ نەتەوەیی پێڤە دیارە. ژ ئالیێ واتایێ ڤە، لەوانەیە نێزیك بن ژ پەندێن نەتەوەیێن دیکە، لێ ژ ئالیێ ڕۆنانا هەڤۆکێ ڤە ڕاستوڕاست ناهێنە پاچڤەکرن. ل دویڤ ئەڤان بنەما و سیمایێن ژۆری، پەندێن پێشینان ژ جۆرێن دیکە جودا دبن.

2.2 پوختەیا لێکدانەڤەیا تێرمان

د ئەنجاما ناساندنا ئەوان هەر شەش جۆرێن سلال دا، خویا دبیت کو ژبلی ئەوێ

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a241

جوداوازییا تەکنیکییا د ناڤبەرا وان دا هەی، ژ ئالیێ پۆلینکرنا ئەدەبی ڤە ژی ژێدەرێ پێکهاتەیا هەر یەکی ژ ئەوان یا جودایە چونکە؛ هەر سێیێن پێشین (کورتە گۆتن ، پەندێن ناڤداران ، قسەیێن نەستەق) دهێنە نڤیسین ئان ژی د ناڤ سەرپێهاتییەکێ دا جهێ خوە دگرن و پاشان د ناڤ خەلکی دا بەلاڤ دبن، لێ هەرسێ یێن دیکە (پەژن، تەوس، پەندێن پێشینان) د ناڤ خەلکی دا بەلاڤ دبن پاشی دهێنە نڤیسین و دهێنە د ناڤ جۆرێن ئەدەبی دا. لەوما ژی جاران، کو نەخوەندەواری د ناڤ کوردان دا بەلاڤبوو، پەندێن پێشینان ژی زۆر بوون و زمانێ ئەدەبیێ فۆلکلۆری د پاراست و ب هێزدکر. د ئەڤێ داویێ دا پشتی پلەیا خوەندەواریێ بلندبووی و ئالاڤێن بەلاڤکرنێ ژی زۆربووین جۆرێن دیکە یێن ئەدەبی مینا (کورتە گۆتن ، پەندێن ناڤداران، قسەیێن نەستەق) پتر دهێنە ئافراندن و ئەوێ ڤالاتییا پەندێن پێشینان بجە دهێلن، ئەو هەر سێ جۆر پڕدکەنەڤە. ئەڤە ژی ئەوێ چەندێ ناگەهینیت کو ڕۆلێ پەندێن پێشینان و تەوس و پەژنان کێم بوویە، لێ درستبوونا وان کزبوویە، لەوما چاپکرن و پاراستنا ئەڤی سامانی ئەرکەکێ نەتەوەییە.

3. پشکا دوویێ: تەڤلیهەڤبوونا جۆرێن گۆتنێن پێشینان (Adage)

د پێناسەکرن و ڤاقێرکرنا هەر شەش تێرمێن جۆرێن گۆتنێن پێشینان دا، پەندێن پێشینان جۆرەکێ سەرەکی بوویە و د ڤەکۆلینێن نڤیسکارێن کورد دا ئەڤ ڕاستییە خویا دبیت. بنگەهێ ئەوێ ڕاستیێ ژی، ژبۆ سێ ئەگەران دزڤڕیتەڤە:

1. هەموو بەشێن فۆلکلۆرا کوردی ب تەڤاڤی نەهاتینە ڤەوژارتن، داکو سیما و ڕوخسار و ناڤەڕۆکێن وان بهێنە دەستنیشانکرن. د ناڤ ئەوێ ڤەوژارتنێ ژی دا، پویتەکا باش ب پەندێن پێشینان هاتیەدان.

2. پەندێن پێشینان لایەنەکێ گرنگە ژ چاند و ژیارا کوردان، ئەو ((ل ناڤ فۆلکلۆرا مە دا جیکی ب قیمەت و فەرز دگرن. فکر، بیروباوەڕیا مەرڤان، ژیینا مەرڤان، ئەلەقەتییا مەرڤان، کرنا وان و فەهم کرنا وان، عەدەت و ئایینا وان ل پەندێن پێشینان دا تێن گۆتنێ و ل ناڤ ملەتدا بەلاڤ بوونە)){قەناتی، 1976: 30-31}. ژبەر هندێ د ناڤەرۆکا خوە دا، بیرمەندییا گەل هەلدگرن.

3. پەندێن پێشینان لایەنێ هەرە پاراوەیێ زمانێ کوردییە، لەورا ڤەجەماندنا وان ب پاراستنا زمانی نەتەوەیی ژی دهێتە زانین. (پەندێن پێشینان ـ پرۆڤێرب)، د ئەڤێ ڤەکۆلینێ دا وەکو؛ پیڤەر هاتیە دانین و دگەل هەر پێنج جۆرێن دیکە هاتیە هەڤبەرکرن. لێ د پەرتووکێن تایبەت ب ڤەکۆلین و ڤەجەماندنا وان دا، تەڤلیهەڤبوونەك د ناڤبەران ئەوان و کورتە گۆتنان و پەندێن ناڤداران و قسەیێن نەستەق و پەژن و تەوسان دا هەیە. ژبەر کو ئەو پەرتووك زۆرن، جهێ هەموو تەڤلیهەڤبوونێن وان د ئەڤێ ڤەکۆلینێ دا ناکەت، باشتر وایە، کو جەخت ل سەر یەك ژ ئەوان پەرتووکان بهێتەکرن. بۆ ئەوێ مەبەستێ ژی پەرتووکا (فەرهەنگا پەندێن پێشیان) هاتیە هەلبژارتن چونکە؛ د پێشەکییا وێ دا تایبەتمەندیێن پەندێن پێشینان دەستنیشان دکەت. هەر چەندە دانەرێ وێ ل ئەوێ باوەڕیێ بوویە کو خەباتەکا گشتگیر و تەڤاڤکریە، لێ د ڕێزبەندی و شرۆڤەکرنا وان دا تێکهەلییەك هەیە. دەما د پەرتووکەکا هۆسا دا، ئەو تەڤلیهەڤبوون و تێکهەلی هەبن، دیارە د پەرتووکێن دیکە دا، دێ پتر ئەو ئاریشە تێدا هێنە دیتن. لەوما ژبۆ ڕۆنڤەکرنەکا زێدەتر دێ جەخت ل سەر ئەوێ فەرهەنگێ هێتەکرن و ل جهێ مەبەست دا، دێ ئیماژە ب نموونەیێن پەرتووکێن دیکە ژی هێتەکرن.

1.3 تەڤلیهەڤبوون ب کورتە گۆتنان (ئەفۆریزم) ڕە

د زۆربەی پەرتووکێن پەندێن پێشینانێن کوردی دا هندەك کورتە گۆتن هەنە و وەکو؛ پەندێن پێشینان هاتینە دانین، لێ د بنەکۆکا خوە دا ئەو پەند نینە بەلکو؛ کورتە گۆتنن. خوەدیێ ئەوان گۆتنان بەرنیاسن و مافەکێ دیرۆکی و هزری یێ ئەوانە کو، ئەو گۆتن ل سەر ناڤێ وان بکاربهێن، ب تایبەتی دەما وەکو؛ ژێدەر د نڤیسینان دا پشت پێ دهێتە بەستن. ئەڤە ژی بەروڤاژییا ئەوێ چەندێ یە کو دگەل پەندێن پێشینان دا بهێنە هەژمارتن چونکە؛ مەرجێ سەرەکیێ هەر یەکی ژ ئەوان پەندێن پێشینان ئەوە کو خوەدیێ وێ نەدیارە و یا بوویە مولکێ مللەتی، بۆ نموونە:

أ. د (فەرهەنگا گۆتنێن پێشییان) دا، هەول هاتیەدان کو پەندێن پێشینان ژ کورتە گۆتنان جودا بکەت و ل ئەوێ باوەڕیێ یە کو پەندێن پێشییان ژی ((ب پڕانی وها هاتن هۆلێ کو دوو ڕە نڤیسکارێن وان هاتنە ژبیرکرن)) {هەر ئەو ژێدەر: 40}. دانەر ژبۆ سەلماندنا ئەوێ بۆچوونا خوە (15) پازردە نموونە ژ کورتە گۆتنێن جیهانی و هەروەسا (7) هەفت کورتە گۆتنێن کوردی ژی تۆمار کرینە{çiya، 41 :2005 }. هەرچەندە ژێدەرێن ئەوان گۆتنان دەستنیشان نەکرینە، لێ ئەو کەسایەتی بەرنیاسن و پێگەیێ خوە چ د مێژوویا دێرین یان یا نوی دا هەیە. د گەل ئەوێ ڕۆنڤەکرنێ ژی، لێ ئەو تێکهەلی د ئەڤێ پەرتووکێ دا دووبارە بوویەڤە، مینا ئەڤێ گۆتنا جەلادەت عالی بەدرخانی یە: ((زەمانەك تێ و یەك دهەرە، هلبەت کورمانج دێ ل سەر هەسپێ سیار ببە)){هەر ئەو ژێدەر: 421 }یان ژی ئەڤێ پەندا دیکە((د ناڤا نیسان

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a241

و گولانێ خوەدێ بدە تاڤەك بارانێ، چێترە ژ گووندۆرێ زێرینی ل سەر سێ رِیانێ))[هەر ئەو ژێدەر: 141]. ئەڤە گۆتنەکا (عیسێ دەلا) یە، و کوردێن کورمانج ئەڤێ چەندێ دزانن و هەر ل سەر ناڤێ وی ژی ئەو سەرپێهاتیا سلال دهێتە گۆتن ((عیسێ گۆت: بارانەك ل مابەینا نیسانێ و گولانێ دئێنیت ب وی باگوردانێ زێری ل بنێ دیوانێ))[وەهبیا، 2006: 139]. د ڤەگێرِانا ئەڤێ گۆتنێ دا هندەک گوهەرتن ب سەر شێوەیێ وێ دا هاتیە، لێ ئەو شێوەیێ پتر نێزیکی درستییێ، ئەوە کو (مەعسووم مایی) ب سەرهاتیا وێ ڤە د پەرتووکا خوە دا تۆمار کری: ((تاڤەکا بارانێ مابەینا نیسانێ و گولانێ، بهێت ل دەشتا دوبانێ، بهاترە ژ باگردانێ زێری ل سەرێ دیوانێ))[معصوم، 1972: 45]. ئەگەر کارەکێ ئاسایی بیت کو ئەو دەقێن ئەدەبیێن ب زارەکێ دهێنە ڤەگواستن گوهرِانکاری ب سەردا دهێت هەروەکو؛ ب سەر شعرێن شاعرێن کوردێن کلاسیك ژی هاتی، لێ کارێ خرڤەکەر و ڤەکۆلەران ئەوە کو دەقان ژێك ڤاڤێر بکەن و ئەوێن رەسەن دەستنیشان بکەن.

ب. د پەرتووکا (پەندی پێشینان) دا هاتیە: ((ئەگەر نەیدا مەعبوود، چی بکا مەحموود))[شیخ محەمەد، 2007: 34]. ئەڤە گۆتنەکا سولتان (مەحموودێ غەزنەوی)(11) یە کو د رویدانەکا کێبرکیا د گەل وەزیرێ خوە دا گۆتیە. ئەڤە ژ کورتە گۆتنان دهێتە هەژمارتن، کو ب زمانێ فارسی هاتیە گۆتن و ژبۆ وان ئەفۆریزمە و دەما ژبۆ کوردی دهێتە ڤەگواستن دبیتە ماکزیم (پەندا ناڤدارەکێ). د هەردوو حالەتان دا نابیتە پەندی پێشینان.

2.3 تەڤلیهەڤبوون ب پەندێن ناڤداران (ماکزیم) رە

د هندەك پەرتووکێن پەندێن پێشینانێن کوردی دا، چەند پەندێن ناڤداران ژی دهێنە دیتن، کو ئەو وەکو؛ دەقێن ئەدەبی هەنە و خوەدیێن وان ژی بەرنیاس و دیارن. تەنانەت ئەگەر خەلك ژی خوەدیێ وان ناس نەکەن و وەکو؛ پەندێن پێشینانێن خوە بکاربینن و ل نك وان کارەکێ ئاسایی بیت، لێ تۆمارکرنا ئەوان وەکو؛ مولکێ میللەتی تشتەکێ ئاسایی نیە. ئەگەر ئاریشەکێ ژی بۆ مێژوویا دەقێن ئەدەبی چێ نەکەت، لێ مسۆگەر، دەما ڤەکۆلینێن ئەدەبێ بەراوردکری دهێنە ئەنجامدان دێ کێشە و گرێ یێن زانستی سەرهەلدەن ب تایبەتی ئەگەر ئەو دەقا رەسەن دێرینتر بیت ژ ئەوێ دەقا ب پەند هاتیە تۆمارکرن، بۆ نموونە دەربارەی ئەڤێ پەندێ کو د پەرتووکێن کوردی دا چاپ و بەلاڤبوویە ((هەکە خودانێ مالێ دەفێ لێدە، بچووك درەقسن)) {çiya، 2005: 205} ، هەروەسا ئەو دەق ب ئەڤی شێوەی ژی هاتیە ((ئەگەر باوك دەهۆلچی بی، منالەکانیشی هەلپەرکێ کەر ئەبن))[عەلی، 1981: 15]. ئەڤ ماکزیمە، ل سەر زارێ ناڤدێرەکێ هاتیە گۆتن و ب مالکەکا شعرێ هاتیە ڤەهاندن. ئەو مالك وەکو؛ پەندەکێ د ناڤ خەلکێ عەرەب دا یا بەلاڤە. هەروەسا ل جەم ئەوان کوردێن هەتا رادەیەکێ ژ چاندا عەرەبی ئاگادارن یا بەرنیاسە، نەخاسمە ل رۆژئاڤا و باشوورێ کوردستانێ کو زۆر جاران هەر ب دەقا وێ یا عەرەبی دەردبرِن:

إذا كان ربُ البيتِ بالدفِ مولعاً فشيمه أهلِ البيتِ كلهمِ الرقصُ[سبک، 1903: 247]. ئەڤ مالکا شعرێ کو زانا و شاعرێ سەردەمێ خوە (ابی الفتح محمد بن عبدالله المعروف بسبگ ابن التعاویذی) ژبۆ نکامی و فهێتکرنا (ئیبن عروە)ی گۆتیە کو نکاری بوو کچا خوە ب شێوەیەکێ درست پەروەردە بکەت، لەوما ئەو مالکا شعرێ وەکو؛ پەندەکێ لێهاتیە، خەلك بۆ ئەوێ مەبەستێ دبێژن کو باب یێ چەوا بیت زارۆکێن وی ژی ل سەر رێچکا وی دچن. کورد ژی ژبۆ ئەوان دایابان بکاردهینن یێن کو پویتە ب پەروەردەکرنا زارۆیێن خوە ناکەن. ئەڤە ژبۆ ئەدەبێ عەرەبی ئەفۆریزمە چونکە؛ ل سەر زارێ شاعر و زانایەکێ مەزن د دوو بەیتەکێ دا هاتیە گۆتن. د ئەدەبێ کوردی ژی دا پشتی هاتیە تۆمارکرن دبیتە ماکزیم چونکە؛ خوەدیێ وێ نە کوردە بەلکو؛ ژبەر پلەبلندیا وی و هێزداریا ناڤەرۆکا ئەوێ شعرێ، کوردان ژی هزرا وی وەرگرتیە و د ناڤ ئاخفتنا وان یا رۆژانە دا بەلاڤبوویە. ئەڤ پرسا هەبوونا ماکزیمێ د پەرتووکێن پەندێن پێشینانێن کوردی دا پتر هاتیە شێواندن، دەما ب دەستکارییەکا نەدرست ڤە، ئەڤ ماکزیمە کریە پەندەکا پێشینان، مینا: (جنەت و جاهنەمە د بن لنگێ دێ و باڤان دە یە){çiya، 2005: 117 } ئەڤ پەندە پاچڤەکرنەکا فەرمودەیەکا پێغەمبەری یە (س. خ) کو دبێژیت: (الجنه تحت أقدام الأمهات) ئەڤە فەرمودەیەکا بەلاڤە و کوردێن بوسلمان مشە بکاردینن. یا درست ئەوە هەر د گەل ئەوان فەرمودەیان دا بمینتەڤە و ب ماکزیم بهێتە دانین.

3.3 تەڤلیهەڤبوون ب قسەیێن نەستەق (ئێپیگرام) را

د هەلبەستێن کوردی دا، مالکێن کاریگەر هەنە کو باندۆرا خوە یا هزری یان ئاکاری ل سەر خەلکەکێ هەیە، ئەو ژی زۆرجاران وەکو؛ بەلگەیەکێ ژبۆ شیرەتەکێ، یان ژی میناکەکێ ژبۆ رۆنڤەکرنا بابەتەکێ دهێنە زمان. ئەڤ حالەتە ل سەرزارێ وان دووبارە دبیتەڤە، هەتا رادەیەکێ کو وەکو؛ پەندەکا باوەرپێکری لێ دهێت. ئەگەر هندەك ژ ئەوان ئاگاداری خوەدیێ ئەوێ ئاخفتنێ ژی نەبن، لێ ئەڤە ئەوێ رامانێ نادەت کو ئەو گۆتن ژ پەندێن پێشینان بهێتە هەژمارکرن، هەرچەندە ئەڤ حالەتە ل جەم خەلکێ

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a241

ئاسایی تشتەکێ نۆرمال بیت، لێ ژبۆ ڤەکۆلەر و دەزگەهێن زانستی کارەکێ رەوا نینە. د فەرهەنگا گۆتنێن پێشییان دا، ئەڤە رویدایە، مینا ((وەریس بقەتە، دبە چار سەری، ئێدی بکێر نایێ)){çiya،397 :2005 }. ئەڤە ب پەندێن پێشینان ناهێتە هەژمارتن چونکە؛ خوەدیێ ئەڤێ گۆتنێ (پیرشالیارێ زەردەشتی 1006- 1096ز) یە و کەسایەتیەکێ دیار و بەرنیاسە د مێژوویا ئەدەبیاتێن کوردی دا و بەرهەمێن وی چەند جاران چاپ و بەلاڤبووینە. د چارینەکا خوە دا دبێژیت:

وەرویێوە وارۆ وەرە وەرینە
وەریسە برێو چوار سەرینە
کەر گێ سیاوە هێلە چەرمێنە
گوشلێ مە مێرێو دووە بەرینە{دانا، 2012: 17}

د فەرهەنگا ناڤبری دا، گۆتنەکا دیکە هاتیە: (دۆستێ من دژمنێ پۆستێ من) {çiya، 163 :2005} . ئەڤە ژ قسەیێن نەستەقە و د هەلبەستا (بەگێ ئاخر زەمان) یا (قەدری جان 1911- 1972)ێ دا هاتیە کو چەند جاران چاپ و بەلاڤبوویە{مارف، 2006: 198} و ب تایبەتی ئەو دێرا پێشین کو بوویە بەلگەیەك و کورد ژبۆ سەلماندنا ئاخفتنا خوە بکاردهینن:

دۆستێ من
دژمنێ پۆستێ من
بەگێ ئاخر زەمان
ئەڤ زەمبیلا تو پێ هاتی
نەما داتێ ژ ئەزمان {قەدری جان، 1960: 33}

راستە دێرە شعرا سەرەتایی یا ئەڤێ هەلبەستێ هاتیە سەر زارێ خەلکی و وەکو؛ پەندەکێ لێهاتیە و د ئاخفتنا خوە دا بکاردهینن، لێ د تۆمارکرنا دەقان و ڤەکۆلینێن زانستی دا، یا درست ئەوە کو بۆ خوەدیێ وێ بزڤڕیتەڤە و ئیماژە پێ بهێتەکرن، داکو نە مافێ شاعری بهێتە پێشێلکرن و نە سنۆرێن زانستی ژی بهێنە بەزاندن. د پەرتووکا (شێخ محەمەدی خاڵ) ژی دا هاتیە: ((مریشکی رەش هێلکەی سپی ئەکا)) {شێخ محەمەد، 2007: 388}، لێ ئەڤە قسەیەکا نەستەقا پیر شالیاری یە و مالکا دوویێ یە ژ ئەوێ شعرا سلال هاتیە دەستنیشانکرن. نەدبوو دگەل پەندێن پێشینان هاتبا تۆمارکرن. ئەڤێ کاری وەکریە کو د نامەکا ئەکادیمی{عبدالباقی، 2012: 92} ژی دا ڤێسکارێ وێ ئەڤێ مالکا شعرا پیر شالیاری وەکو؛ پەندەکا پێشینان شرۆڤە بکەت و چەندین گریمانەیان ل سەر ئاڤا بکەت، کو ژ ئالیێ زانستی ڤە زولمەکە ژ شاعری هاتیەکرن. ئەڤ شاشیە ژێ ژ ئەگەرا ڤاڤێرنەکرنا جۆرێن گۆتنان چێ بوویە. عەلائەدین سەجادی یەکەمین کەسە قسەیێن نەستەق ژ پەندێن پێشینان جودا کرین و ب لایەنەکێ فەلسەفێ دادنێت و ژبۆ سەلماندنا بۆچوونا خوە گەلەك نموونە دەستنیشانکرینە، ژ ئەوان قسەیێن نەستەقێن پیرشالیاری{عەلائەدین، 1952: 131}.

4.3 تەڤلیهەڤبوون ب پەژنان (ئیدیۆمان) رە

رێژەیەکا زۆر ژ پەژنان (ئیدیۆمان) د پەرتووکێن تایبەت ب پەندێن پێشینانێن کوردی دا هەیە، یان ژێ بەروڤاژی ئەوێ چەندێ هندەك جۆرێن دیکەیێن گۆتنان د پەرتووکێن ئیدیۆمان دا هاتینە تۆمارکرن. ب گشتی تەڤلیهەڤبوونەك د ناڤبەرا جۆرێن گۆتن و قسە و پەندان دا هەنە، لێ ئەوا ل ڤێرە هەڤبەندی ب ئەڤێ ڤەکۆلینێ ڤە هەیە، ئەوە کو ئیماژە ب ئەوان پەژنان بهێتەکرن یێن د پەرتووکێن پەندێن پێشینان دا هاتینە تۆمارکرن، ب تایبەتی د پەرتووکا (فەرهەنگا گۆتنێن پێشییان) دا، کو چەندین پەژن تێکەلی پەندێن پێشینان کرینە؛ وەکو: ((هێك ل سەر سەری ناسەکنە){çiya، 202 :2005} یان (هەر گوندەك، گوندورەك دڤێ){هەر ئەو ژێدەر: 209 } یان ژێ (هەر نانە، هەر دەرمانە){ هەر ئەو ژێدەر: 211 { و ئەڤ نموونە د ئەوێ پەرتووکێ دا زۆرن کو جهێ هەموویان د ئەڤێ ڤەکۆلینێ دا ناکەت. ئەڤ دیاردە یە د پەرتووکێن دیکە ژێ دا دهێتە دیتن؛ وەکو: (بالەبوو) {عەلی، 1981: 24} یان (گایێ ب شاشکە){مراد، 2006: 57} یان (ئاسمان و رێسمانە){شێخ محەمەد، 2007: 43}یان {(ئاگر ئەکاتەوە){هەر ئەو ژێدەر: 43}. یان ژێ (قەور قووڵە){هەر ئەو ژێدەر: 73}. یان (خەوم لێ حەرام بووگە){سەید، 2010: 220}. هۆسا د هەموو پەرتووکێن پەندێن پێشینانێن کوردی دا، رێژەیەکا زۆر ژ پەژنان تێدا هەیە. ئەو تەڤلیهەڤبوون ژێ ئاریشەیەکا زانستی یە و هەڤکێشەیەکا لاسەنگ درستکریە. د پراکتیزەکرنا ئەڤێ هەڤکێشەیێ دا، هەڤبەندییەکا هەستیار د ناڤبەرا ئەوان جۆران دا هەیە و گەلەك جاران سەرشێواندنەکێ بۆ خرڤەکەرێن پەژنێن کوردی چێکریە، کو هەتا رادەیەکێ شیاینە پەژنان ژ پەندێن پێشینان جودا بکەن، لێ نکارینە ژ سارکازم (تەوس)ێ جودا بکەن. هندەك ژ ئەوان ڤەکۆلەرێن ئیدیۆم خرڤەکرین و ب دوور و درێژی جیاوازیێن د ناڤبەرا ئیدیۆم و پەندێن پێشینان دا شرۆڤەکرین، وەسا هزرکرییە کو ژ پەندێن پێشینان ڤەدەرکرینە، لێ دیسان کەفتینە د شاشیەکا دیکە دا، کو نکارینە پەژن (ئیدیۆم) ژ تەوس (سارکازم) ێ ژێك جودا بکەن چونکە؛ جیاوازییا سەرەکێ د

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a241

ناڤبەرا ئەوان دا ئەوە، کو ئیدیۆم تێبینییەکە ب داڕشتنەکا جوان دهێتە وێنەکرن، لێ سارکازم ئاخفتنەکا ڕەقە ژبۆ فهێتی و گالتەپێکرنێ بکاردهێت، بۆ نموونە (چێلا زەرە)، (چ دێوە)(حەجی، 2006: 55}. ئەو جۆرە تەوسە بەردەوام دبن مینا ئەڤێ تەوسێ ژی (دێ بێژی عەلیکێ بەتێ یە)(هەر ئەو ژێدەر: 76} ئەڤە هەموو تەوس (سارکازم)ن. پێدڤی نەبوو دگەل ئیدیۆمان بهێنە تێکهەلکرن.

5.3 تەڤلیهەڤبوون ب تەوسان (سارکازم) ڕە

تەوس یان سارکازم د ڕوخسارێ خوە دا ژ ئیدیۆمێ نێزیکە و د ناڤەرۆکا خوە دا پتر نێزیکی ئایرۆنی یە و د مەبەستا خوە دا نێزیکە ژ داشۆرینێ (ساتیرە). د هەر سێ حالەتان دا یا دویرە ژ پەندێن پێشینان، لێ گەلەك ڤیسکارێن کورد ئەوێن دەقێن فۆلکلۆری کۆمکرین و چاپکرین، تەوس ژی ب پەندێن پێشینان دانینە و د پەرتووکێن خوە دا تۆمارکرینە. ئەڤێ تێکهەلبوونێ ژی ژ ئالییەکی ڤە، شاشییەکا ئەدەبی و زمانەڤانی ئێخستییە بەردەستێ ڤەکۆلەران. ژ ئالییەکی دیکە ڤە، ، سەرشێواندنەك بۆ خوەندەڤانان درست کریە. بۆ نموونە: (مارە، نە جە و نە وارە)

{ çiya،2005:295} ئەڤ تەوس لێدانە ژ ئەوان مرۆڤان ڕە تێ گۆتن کو جهێ خوە دیار نەکن ئان پر کۆ نەبن ژی(12). یان (بەڕوو ژ کۆڤکێ دەرە)(هەر ئەو ژێدەر: 94}. د پەرتووکا پەندێن پێشینان ژی دا ئەڤ جۆرە نموونە زۆرن؛ وەکۆ: (ئەڵێی بەزەردەی بەڕوو کەوتووە) {عەلی، 1981: 16}. یان (ئەتۆو چاکی) {مەعروف، 1938: 16} یان ژی ئەڤ نموونەیا دیکە (بەڕاستی زرەنگە)(هەر ئەو ژێدەر: 16}. یان وەکۆ؛ (ئەڵێی بەڕوی لە دەما تەقیوە)، (ئەڵێی فاتەی سوورەبانە){شێخ محەمەد، 2007: 37}. یان ژی (ئاڕەسوی بەحری عیلمە) {محی الدین، 1385ه: 3}.. هەروەسا ئەو دیاردەیە د پەرتووکێن خرڤەکەرێن دیکە یێن پەندێن پێشینان دا دووبارە دبنەڤە وەکۆ؛ (پسکی هافت ڕوحا)(هەردەوێل، 2008: 68}. یان ژی ئەڤێ نموونەیێ (ئەیژیتە قاترە)(سەید، 2010: 48}. یان (چەن گەزە؟)(هەر ئەو ژێدەر: 179}. ئەو هەژمارا زۆرا تەوسان د کتێبێن پەندێن پێشینان دا پرسگرێکەکا تەکنیکی و ڕەخنەسازییە د دەقێن ئەدەبی یێن فۆلکلۆرا کوردی دا پێدڤی ب سەرڕاوەستان و شرۆڤەکرن و چارەسەرکرنێ یە.

4. ئەنجام

1. گەلەك پەرتووك ژبۆ ڤەجەماندن و شرۆڤەکرنا پەندێن پێشینانێن کوردی هاتینە چاپکرن، لێ چو ژ ئەوان سەرجەم پەندێن پێشینانێن کوردی ب خوە ڤە ناگرن و تەڤایا وان ژی نکارینە پەندێن پێشینان ژ جۆرێن دیکە یێن ئەدەبی جودا بکەن. چارەسەرکرنا ئەوان هەردوو پرسگرێکان ئەرکەکێ زانستی یە هەروەکۆ؛ د ئەڤێ ڤەکۆلینێ دا هاتیە دەستنیشانکرن و ڕێ ژبۆ ئەنجامدانا ئەوی ئەرکی ژی خوەش کریە.

2. گۆتنێن پێشینان (Adages) ئەو پەیڤ و هەڤۆکن، کو ئاخفتنا قسەکەری پێ خوەش و رەوان دبیت. ل دویڤ تەکنیك و مەبەستێن وان، دبنە دوو بەش و هەر بەشەك ژی دبیتە سێ جۆر. بەشێ یەکێ: کورتە گۆتن، پەندێن ناڤدێران، قسەیێن نەستەق. بەشێ دوویێ ژی: پەندێن پێشینان، تەوس، پەژن.

3. پشتی خوەندەوارییێ د ناڤا گەل دا بەلاڤبوویی و وەشانخانە مشە بووین، هەر سێ جۆرێن بەشێ یەکێ: کورتە گۆتن، پەندێن ناڤدێران، قسەیێن نەستەق بەردەوام گەشەدکەن. بەروڤاژی ئەوێ چەندێ ژی، ڕۆلێ هەر سێ جۆرێن دیکە: پەندێن پێشینان و تەوس و پەژنان، هەر خورتە لێ چێبوونا وان بەرەڤ کزبوونێ دچیت.

4. کورتە گۆتن و پەندێن ناڤدێران و قسەیێن نەستەق دهێنە ڤیسین و تۆمارکرن پاشی د ناڤ خەلکی دا بەلاڤدبن، لێ پەندێن پێشینان و تەوس و پەژن د ناڤا خەلکی دا بەلاڤدبن پاشی دهێنە ڤیسین و چاپکرن.

5. خەلکێ ئاسایی هەر شەش جۆران ل دویڤ پێدڤیێن خوە یێن ڕۆژانە د ئاخفتن و ڤیسینێن خوە دا بکاردهینن، لێ مەرج نیە کو سترەکچەر و تەکنیکێن وانێن ئەدەبی بزانن، ئەڤە ئەرکێ مێژووڤیس و ڕەخنەگرێن ئەدەبییە کو هەست ب ئەوێ جیاوازیێ بکەن و ئەوان ژئاران ژ هەڤدو ڤاڤێر بکەن.

6. ئیدیۆم و سارکازم د سیاقا ئاخفتنێ دا ڕامانا ئەوان دهێتە زانین، لێ هەر چار جۆرێن دیکە (کورتە گۆتن، پەندێن ناڤدێران، قسەیێن نەستەق، پەندێن پێشینان) چ سەربخوە بن یان ژی د سیاقێ ئاخفتنێ دا بن ڕامانا خوە ددەنە دەست، لەوما ئیدیۆم و سارکازم ب شێواز و مەبەست ژ پەندێن پێشینان دهێنە جوداکرن، لێ کورتە گۆتن، پەندێن ناڤدێران، قسەیێن نەستەق ب ژێدەر و ناڤەرۆکێن خوە ڤە ژ پەندێن پێشینان دهێنە جوداکرن.

5. پێشنیار و ڕاسپارده

1.5 پێشنیار

ژبۆ کو ڕەنج و ماندیبوونا ڤەجەماندن و خرڤەکرنا خەمخۆرێن فۆلکلۆرا کوردی ب تایبەتی لایەنی پەندێن پێشینان ڤە بکەفتە سەر ڕێچکەیەکا زانستی و درست، پێشنیار

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a241

ئەوە کو، بانکەکا تایبەت ب دەقێن ئەدەبێ فۆلکلۆرێ کوردی بهێتە دامەزراندن و وەکو؛ سامانەکێ نەتەوەیی سەرەدەری د گەل دا بهێتەکرن.

2.5 ڕاسپاردە

ژبۆ دەستنیشانکرن و پاراستنا پەندێن پێشینان، ب فەر دهێتە زانین کو ئەڤ ڕێکارا خوارێ بهێتە بجە ئانین:

أ. بەرەپێشین، هەموو پەندێن پێشینان ئەوێن چاپبووین و ئەوێن هێشتا نەهاتینە خڕڤەکرن بهێنە کۆمکرن.

ب. د ناڤ ئەوان هەموو پەیڤ و تێرمێن ژبۆ پەندێن پێشینان هاتینە ناڤکرن، یەك تێرم بهێتە پەسەندکرن و تێگەها وێ ژی بهێتە دەستنیشانکرن.

ج. پەندێن پێشینان ژ جۆرێن دیکە یێن ئەدەبی بهێنە ڤاڤێرکرن و تنێ ئەوێن ساف بمینن.

د. ئەوێن خالس پەندێن پێشینانن، یەك یەکە ل دویڤ بنەمایێن زانستی بهێنە هەلسەنگاندن. هەر پەندەکا ل دویڤ تیۆرەکا زانستی نەهاتە سەلماندن، ب پەندەکا نەرێنی بهێتە هەژمارتن. ئەوێن ب ئەرێنی (ئیجابی) دەردچن بهێنە تۆمارکرن و ل دویڤ مەبەستێن وان یێن ئابووری، جڤاکی، سیاسی، چاندی بهێنە پۆلینکرن و یەك یەکە ب کورتی و ب وردی بهێنە شرۆڤەکرن.

ه. ئەگەر ژ ئەوان دەهان هەزاران، چەند سەد پەندێن پێشینان ژێ بهێنە سەلواندن، ئەڤە کارەکێ هەژی یە کو وەکو؛ سامانەکێ نەتەوەیی یێ ساف د ناڤ فەرهەنگەکا تایبەت دا بهێتە پاراستن.

پەراوێز و دەهمەن

1. تنێ (بیبلۆگرافیای فۆلکلۆری کوردی) کو، پەرتووکێن کوردی یێن د ناڤبەرا سالێن (1860-1990) ب خوە ڤە دگریت، پتر ژ (40) پەرتووکێن تایبەت ب کۆمکرنا گۆتنێن پێشینان تێدا هاتینە تۆمارکرن{عومەر، 2005: 17-173}.
2. هیپۆکرێتس (Hippocrates) پزیشکەکێ گریکی یە (460؟ ـ 377پ. ز). دانەرێ سویندخوارنا پیشەیێ پزیشکییێ بوویە، چەندین پەرتووك د پسپۆرییا خوە دا دانینە، لەوما هەر ب بابێ زانستا پزیشکییێ ژی دهێتە ناسکرن{منیر، 1999: 44}.
3. دیوانا قاصدی (حاجی بەکر ئاغای کوڕی محەمەد ئاغای کوڕی حەوێزی ئاغای کۆیی 1785-1853) هەموو ب زمانێ فارسی بوویە، ئەو دێڕ ژی ئەوا د پێشەکییا وێ دا هاتیە تۆمارکرن و بۆ جارا دوویێ وەکو؛ دێڕە شعرەك هاتیە دانین. د بنەتار دا ژ زاردەڤێ خەلکی هاتیە وەرگرتن. ئەڤێ بەلاڤبوونێ وەکرییە کو ئەو دێڕ ژ کورتە گۆتنان بهێتە هەژمارتن.
4. بۆ نموونە بنێڕە ئەڤان پەرتووکێن وی کو ل سەر بەرگێ یەکێ و یێ ناڤدا ئەو گۆتن دهێتە دیتن: مێژووی ڕاپەڕینی کورد(1959)، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا./ دەقەکانی ئەدەبی کوردی بەغدا(1978)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد./ خۆشخوانی (1986)، چاپخانەی زانکۆی سەڵاحەددین، هەولێر.
5. عەبدوللا جەودەت (1869- 1932) نوژدار و بیرمەندەکێ نویخوازێ کورد بوویە. پتریا گۆتن و گۆتارێن وی یێن ل سەر کورد وکوردستانێ ب زمانێ تورکی بوونە و ب نازناڤێ خوە یێ نهێنی (کوردی) بەلاڤکرینە.{مالمیسانژ، 2000: 15}.
6. بابا تاهیری هەمەدانی (937- 1010ز) و ب عوریان ژی دهێتە ناسکرن. یەکە ژ فریشتە و پیاو چاکانی ئەهلی هەق یارسان. باوەڕی ب فەلسەفا سۆفیزمێ هەبوویە{مارف، 2001، 184}.
7. عیسێ دەلا ئاقلمەندێ بارام پاشایێ میرێ ئامێدیێ بوویە و ل سەدسالا هەژدێ ژیایە و ل دەوروبەرێ سالا (1714) و وێڤەتر وەکو؛ شێورمەندێ میری کارکریە و ناڤوبانگەگێ مەزن پەیدا کربوو و هەتا نها ژی گۆتنێن وی باندۆرا خوە ل سەر خەلکێ دەڤەرا بەهدینان هەیە. عیسێ ب بەهرە و زیرەکیا خوە ڤە شیابوو گەلەك کێشە و ئاریشەیێن ئالۆز چارەسەر بکەت و سەرپێهاتی و گۆتنێن وی ژی بەلاڤ بن{انور، 1999: 140}.
8. نها ل ئەڤی سەردەمی، بایەخەکا زۆر ب ئەڤی هونەری دهێتەدان و وەشانخانە ژی ئەوان کۆم و چاپ و بەلاڤدکەن مینا کورتە گۆتنێن (کۆنفۆشیۆس، ئیبن قەییم، مەولانا جەلالەدینی ڕۆمی، ئینشتاین، تاگور، عەلی لوەردی، بیل گیتس...).
9. ئەو ژێدەرێن باوەڕ ناکەن کو، ئەو فەرمۆدەیەکا درست و ڕاستڤەکریە ژی، لێ یەکترگرتنەکا ڕاستوڕاست د ناڤبەرا ڕامانا ئەوێ مالکا شعرا (خادیم)ی د گەل ڕاڤەکرنا ئەڤێ ئایەتا قورئانا پیرۆز دا هەیە [ان الشرك لظلم عظيم] (لوقمان:13).
10. ب دەهان هەول ژ ئەڤی جۆری هاتینەکرن، بۆ نموونە: صادق بهائەدین ئامێدی(1973)، ئیدیەمێت کوردی، بەغدا./ جەلال مەحموود عەلی (1982)، ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، ب1، بەغدا./ محەمەد ئەمین هەورامانی(1989) ، فەرهەنگی زاراوەو ئیدیۆمی زمانی کوردی، هەولێر./ ئەحمەد زەکی چاملبەل(1997)، ئیدیۆمێن کوردی، ستەنبۆل.
11. سولتان مەحموود غەزنەوی (971-1030ز) مەزنترین سولتانێن دەولەتا غەزنەوی بوویە و هەڤدە جاران پەلاماری هندستانێ دابوو{مونیر، 1999: 57}. هەڤتەریب د گەل سەرکەفتنێن وی یێن لەشکەری دا، ژ ئالیێ زانست و کۆزانیارێ ڤە ژی ئاستەکێ بلند هەبوویە. ل سەردەمی وی فردەوسی شاهنامە دانابوو، کو پادشایێن فارس و پەند و دیرۆکا ڕۆژەڤێن وان ڕاڤەکربوون و ژینەنیگار و سەرپێهاتیێن ئەدەبی یێن وان ژی ب هۆزانکی تێدا ڤەهاندبوون{أبو القاسم، 1932: 3}. گەلەك ژ ئەوان سەرپێهاتییان د ناڤ کوردان دا بەلاڤبوون، ب تایبەتی دەما حیکایەتخوانان شاهنامە ل کوچك و دیوانان دخوەند و سەرپێهاتیێن وێ دهاتنە ڤەگێڕان. ئەو سەرپێهاتی و پەند و مەتەل و چیرۆك نابنە پشکەك ژ فۆلکلۆرا کوردی، نەخاسمە ئەوێن کەسایەتی و شوین و ڕویدانێن وان بەرنیاس و ئاشکرانە.. لێ بەروڤاژی ئەوێ چەندێ هندەك خرڤەکەرێن کورد ئەو د ناڤ بەرهەمێن خوە دا تۆمارکرینە. ئەو حالەت پێدڤی ب سەرڕاوەستانەکێ یە و یەك ژ مەبەستێن ئەڤێ ڤەکۆلینێ ئەوە کو، ڕێکێ ژبۆ ئەوان کارێن زانستی خوەش بکەت.
12. نڤیسکار دەربارەی ئەڤێ گۆتنێ دبێژە کو ((ئەو ب خوە (بوێژە. لێ دەما ب ئاوایێ "نە جە و نە وارێ مار هەیە" بێ گۆتن، دبە گۆتنەکە پێشیان)){çiya،2005:295 }. د هەردوو حالەتان دا وەکو؛ تەوس لێدان بکاردهێت و نەدبیتە بوێژ (پەژن) و نەدبیتە پەندەکا پێشینان.

لیستا ژێدەر و سەرچاوەیان

1. قورئانا پیرۆز.
2. أبو القاسم الفردوسی(1932)، الشاهنامە، ت: الفتح بن علی البنداری، مگبعە دار الكتب المصريە، القاهرە.
3. ئۆردیخانێ جەلیل و جەلیلی جەلیل (2009)، زارگۆتنا کوردا ـ گۆتنێت مەزنا، و: پ. بەدرخان سندی، چاپخانا ئاراس، هەولێر.
4. ئیسماعیل حەقی شاوەیس (1933)، قسەی پێشینان گوستو لوبون ـ گوتەی مەزنان و فەلسەفی، ب1، چاپخانەی ئەیتام، بەغدا.
5. بابا تاهیری هەمەدانی (2006)، گوتە کورتەکانی، و: د. ابراهیم أحمد شوان، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
6. بەختیار سەجادی و محەمەد مەحموودی (2004)، فەرهەنگی شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی ـ کوردی ئینگلیزی، ب1، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
7. Cegerxwîn، (2003)، Aşitî، ç3، Berdan Matbaacilik، Stenbol.

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a241

8. çiya Mazî(2005)، Ferhenga Gotinên Pêşiyan، çapxana Engîn ،Stenbol .

9. حاجی قادری کۆیی ـ دیوان (1986)، لێکۆلینەوەو لێکدانەوەی: سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریێتی گشتیی ڕۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان، هەولێر.

10. حەجی جەعفەر (2006)، پەژن و گۆتنێت کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

11. خادیم ـ دیوان (1981)، جەمال محەمەد محەمەد ئەمین ئامادە و ساغی کردۆتەوە، بەرگی2، دار الحریە (چاپخانەی ژمارە/2)، بەغدا.

12. دانا ـ محمد بەهادین ملا صاحب (2012)، پیرشالیاری زەردەشتی، چ2، لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی سلێمانی، سلێمانی.

13. سید عبدالحمید حیرت سجادی (1378)، پند پیشینیان با مشابه انها در فارسی و شرح امپال، ج2، مرکز نشر و فرهنگ و ادبیات کردی ـ انتشارات صلاح الدین ایوبی، اورمیه.

14. سەید عەبدولحەمید حیرەت سەجادی، (2010)، پەندی پێشینان، چ2، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.

15. د. شوکریە ڕەسووڵ ئیبراهیم (1984)، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی ـ ناوەرۆکی فیکری و ئەدەبی، د. شوکریە ڕەسووڵ و جەلال تەقی لە زمانی ڕووسی یەوە کردوویانە بە کوردی، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان، هەولێر.

16. شێخ محەمەدی خاڵ (2007)، پەندی پێشینان، چ4، چاپخانەی شڤان، سلێمانی.

17. şehmûs Aslan (2006)، taybetIyên biwêjan، kovara BIR، hejmar (4)، Diyarbekir، R. 201-206.

18. عبدالباقی عومەر مەحمود کەریم (2012)، واتا و مەبەست لە پەندی پێشینانی کوردیدا، نامەیا مەستەرێ یا نەبەلاڤکریە، کولیژا پەروەردەیێ ـ زانکۆیا سەلاحەددین.

19. عەلائەدین سەجادی (1952) مێژووی ئەدەبی کوردی، بەغدا.

20. .... (1959)، مێژووی ڕاپەڕینی کورد، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا.

21. عەلی معروف شارەزووری (1981)، پەندی پێشینانی کورد، ب1، چاپخانەی الحوادپ، بەغدا.

22. د. عومەر ئیبراهیم عەزیز "پەتی" (2005)، بیبلۆگرافیای فۆلکلۆری کوردی ـ کتێب و وتار 1860ـ 1990، چاپخانەی چوار چرا، سلێمانی.

23. فاروق شوشه و د. علی مکی (2007)، معجم مصگلحات الأدب، مجمع اللغه العربیه، القاهره.

24. قاصد ـ دیوان (2008)، ساغکردنەوەی شوکر مستەفا و ڕەحیم سورخی، چاپخانەی خانی، دهۆك.

25. قەدری جان (1960)، بەگی ئاخر زەمان، گ: ڕوناهی، سال1، شوات و ئادار، بەغدا.

26. قەناتی کوردۆ(1976)، کۆمەڵە تێکستی فۆلکلۆری کوردی، هێنانە سەر ڕێنووسی کوردی و ساغ کردنەوەو وشە لێکدانەوە: شوکور مستەفا و ئەنوەر قادر محەمەد، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کوردی، بەغدا.

27. د. مارف خەزنەدار (2001)، مێژووی ئەدەبی کوردی، ب1، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

28. .... (2006)، مێژووی ئەدەبی کوردی، ب7، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

29. مالمیسانژ (2000)، القومیه الکُردیه و د. عبدالله جودت فی مگلع القرن العشرین، ت: شکور مصگفی، مگبعه وزاره التربیه، أربیل.

30. مەعروف جیاوگ (1938)، هەزار بێژو پەند، چاپخانەی (النجاح)، بەغدا.

31. د. موحسین ئەحمەد عومەر (2012)، فەرهەنگی ئەدەبی، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی.

32. معصوم ئەنوەر مایی (1972)، عیسێ دەلا ـ ژیان و هندەك سەرهاتێت زانایێ کورد یێ بناڤوبانگ، چاپخانا القچاو، نەجەف.

33. محی الدین برشان (1385ھ)، پەندی پێشینان، انتشارات سامرند، پیرانشهر.

34. مراد علی حامد، گۆتنێت مەزنا ب زمانێ باڤ و کالا، چاپخانا زانا، دهۆك.

35. منیر البعلبکی (1999)، المورد ـ معجم الأعلام، گ33، دار العلم للملایین، بیروت.

36. نازم حوێزی و کەریم شارەزا (1961)، کۆیە و شاعیرانی ـ چەند لاپەرەیەك لە مێژووی ئەدەبی کوردی، ب1، چاپخانەی النجوم، بەغدا.

37. نالی ـ دیوان (2008)، چ2، ساغ کردنەوە لەسەر تێکستی دەستنووس و چاپکراوی دیوانی شاعیر: دوکتۆر مارف خەزنەدار، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

38. نەجم خالید ئەڵوەنی (2008)، پەند و قسەی نەستەقی کوردی شاری خانەقین ـ لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری، چاپخانەی موکریانی، هەولێر.

39. هەردەوێڵ کاکەیی(2008)، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی شەبەك، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.

40. هەژار موکریانی (1385ھ)، بۆ کوردستان، چ6، انتشارات هەژار، سنندج.

41. انور المایي (1999)، الاکراد فی بهدینان، ط2، مطبعه خبات، دهوك.

42. سبط ابن التعاویذي ـ دیوان (1903)، اعتنی بنسخة وتصحیحة: د. س. مرجلیوث، مطبعة المقتطف، مصر.

43. A. S . Hornby (2003)، Oxford Advanced Learner"s Dictionary، Oxford University Press، London .

44. J. A. Cuddon (1984)، A Dictionary Literary Terms، Penguin Books، London .

45. Kathleen Morner & Ralph Rausch(1998)، Dictionary of Literary Terms، NTC Publishing Group، New York .

46. M.H. ABRAMS (1999)، A Glossary of Literary Terms، Boston.

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a241